

Serhij Zhadan

Rede vom 15. Februar 2010 im Akademietheater

Сергій Жадан

Immigrant song

1

Уявлення про світ, закладені в дитинстві, виявляються, зазвичай, найбільш стійкими та позитивними. Дітям притаманна легковажна довіра до батьків та нічим не виправдане захоплення поведінкою дорослих. Дитяча свідомість, не обтяжена умовностями та етикою, вихоплює з життя кольори без відтінків, проводячи чітку межу поміж бажаним та відразливим. Потім, коли ти виростаєш, межа зникає, кольори стираються, лишається гра світла й тіні, якісь спогади про дитячу безтурботність, уривки давніх історій та переказів, у яких світ виглядав цілісно й узгоджено, а життя видавалось безкінечним та позбавленим найменшої несправедливості.

Дитяча вкоріненість у ландшафти й географію, в запахи й лінії, в сонячне світло та гарячі сутінки формує затишний усталений пейзаж, в центрі якого знаходишся ти сам, а все інше, необхідне тобі й затребуване тобою, знаходиться зовсім поруч, на відстані витягнутої руки. Але все має здатність зникати. Перш за все – ілюзії. Вміння зберегти їх, захистити від усіх спокус та небезпек і є найбільшою вдачею. Ми лишаємо при собі рештки дитячих уявлень про дорослий світ, як найбільшу коштовність, оскільки за великим рахунком більше в нас нічого немає. Є, щоправда, досвід, за яким стоять втрати й поступки, компроміси та нікому не потрібний тверезий погляд на речі.

Що я знаю про цей світ? Світ безмежний і недосконалий, причому сама недосконалість його безмежна, а безмежність – далеко не досконала. Всі мої знання стосуються не так досвіду, як пам'яті. Мені завжди здавалось, та й тепер здається, що головне – це вміти все згадати. А чого згадати не можеш – принаймні вигадати.

2

В нашій родинній міфології окреме місце завжди посідали історії, пов'язані з другою світовою війною. Історії ці стосувались передусім обох моїх бабусь, котрі брали в зазначеній війні активну участь. Вони не були танкістами, не літали на бомбардувальниках і не закривали грудьми ворожих амбразур (хоча в моїй дитячій свідомості довший час і жили образи двох стареньких, котрі мчать у героїчну кавалерійську атаку, але це слід, очевидно, списати на роботу пропагандистської машини з її загальною мілітарною настановою). Так ось, про бабусь. Були вони обидві медичними працівниками, себто участі в бойових діях, за великим рахунком, і не брали, що мене свого часу неабияк розчаровувало. Бабуся з маминого боку йшла з радянськими військами через Варшаву, і назавжди зберегла не дуже позитивні враження про поляків, котрі чомусь не виявляли особливої гостинності й захвату

щодо нової влади. Бабуся ж із боку тата пройшла Угорщину, дісталась Австрії, і так само не надто компліментарно висловлювалась щодо цілої низки центральноєвропейських народів, а саме угорців, румунів, австрійців, чехів зі словаками, ну і всіх балканців, разом узятих. Саме з цієї, умовно кажучи, австро-угорською бабусею, пов'язана одна з найбільших таємниць нашої родини. Згідно з переказами, під час військових дій в Угорщині (моя дитяча уява підказувала мені, що це було саме під час кавалерійської атаки), моя бабця познайомилась із учасником руху опору, котрий воював на нашому боці. Щодо його національності існувало кілька версій. Іноді стверджувалось, що був він угорським циганом, іноді навпаки – що румунським сербом, іншим разом говорилося, що походив він безпосередньо з Балкан (себто, хорват або чорногорець, ну, максимум, албанець), хоча час від часу і повідомлялось, що був він розвідником із Саратова, а якої національності – сказати важко, бо їх там, у Саратові, взагалі важко розібрати, якої вони національності. І ось цей саратовський циган із угорсько-албанським корінням був моїм дідусем із татового боку. Здавалося б, що складного – запам'ятати його ім'я, знайти по війні, і злитись в єдиному родинному колі. А ось, виявляється, не так все просто. З цього приводу родинні перекази сповіщали, що того ж таки 1945-го, вже по війні, бабуся моя з татового боку поверталась додому з війни (на бойовому коні, думав я, з червоним пропаленим прапором), і при пересадці на московському вокзалі (ну, бо справді – як ще повертатись в Україну з Австрії? Лише через московські вокзали), у неї було викрадено валізу з усіма особистими речами, і, що головне – з адресою та ім'ям сербсько-саратовського дідуся. Одним словом, тато мій ріс без батька, а всі його стосунки з історичною батьківщиною обмежились відвідинами соціалістичної Болгарії та не менш соціалістичної Югославії, наприкінці сімдесятих – на початку вісімдесятих, у якості передовика соціалістичного знову ж таки змагання. Родинні таємниці зникли в імлі, центральноєвропейське коріння мало кого цікавило, все списали на війну та бабусину вроджену легковажність. Мене, натомість, ця історія постійно бентежила. Минуле завжди намагаєшся вималювати кращим, аніж воно є, особливо коли мова йде про чуже минуле. Ким він був, думалось мені, цей мій героїчний дідусь із татового боку? Де він народився, чим жив? За що покохав мою героїчну бабусю з татового боку? Можливо, за героїзм? І як все могло скластись, якби він не зник у вихорі безжальної історії? Це що, виходить, я міг бути румуном? Або сербом? Або взагалі народитись десь у Саратові? Саратов я відразу відкидав – Саратов мені ніколи не подобався, я і дотепер слабо собі уявляю де це і чим там займається населення в мирний час. А ось угорсько-балканський варіант приваблював своєю непередбачуваністю та необов'язковістю. Ах, думалось мені, якби я був угорцем. Я жив би в старому-доброму Будапешті, мої батьки були б нормальними лібералами, мали б свій дрібний бізнес, дали б мені нормальну університетську освіту, я би вивчився на якогонебудь порядного інженера, з гарним дипломом, з нормальними перспективами, закінчив би навчання, розрахувався з боргами і з чистою совістю звалив би куди-небудь у Берлін торгувати піцою. Прекрасне життя, безмежні можливості. Інша річ, думалось мені, якби я був румуном. Мої батьки були б комуністами, але вчасно вступили б до лав якої-небудь ліберальної партії, і я закінчив би сільськогосподарську школу, і готувався би стати агрономом і підіймати аграрний сектор, і мої батьки підтримували б мене як могли, себто морально, і я мав би неабиякі можливості до реалізації своїх сільськогосподарських амбіцій, аж доки одного прекрасного дня мою батьківщину не прийняли б до великої родини європейських народів, і тоді б я вже з чистою совістю звалив до того таки Берліна торгувати улюбленою піцою. Але найкраще все-таки було б народитись у Албанії. О, Албаніє, королівство злагоди та добробуту, країна сонця та відродження! Твої мудрі монархи стримують азійські навали й контролюють європейські офшори, твоя мудрість урівноважує північну натівську несамовитість із південними мародерськими настроями, твоє волосся омивають хвилі трьох океанів, а твоє натружене серце переганяє через себе російську

нафту, ніби гарячу кров. Одним словом, кожен із варіантів мав свої переваги. Але примхлива доля склалась по-іншому.

3

Примхлива доля дала нам можливість народитись у найкращій із країн. Тоді, в сімдесяті, коли весь світ для мене укладався в татову подорожню валізу, в якій він привіз нам із братом подарунки із соціалістичної Югославії, мені звісно ж не йшлося про жодні Балкани, тим більше – про жодну Угорщину. Життя трималось переважно вулиці, на якій я ріс, сонце сяяло пекучим золотом над моєю стриженою головою, небеса синьо перетікали в бік чорноморських портів, і залізна завіса виблискувала в свіжому літньому повітрі, сяючи нікелем та алюмінієм, і створюючи відчуття затишку та впорядкованості. Дитячі роки згадуються з теплом та ностальгією саме через погане знання в дитинстві географії. Це вже потім ми виростали зі своєї країни, мов зі старої шкільної форми, переживали падіння мурів та розвал імперій, ставали свідками історичних зламів та економічних занепадів. Примхлива доля дозволила нам бовтатись у цьому холодному мутному часі, посеред усього цього фінансового колапсу, посеред геополітичних зсувів, посеред льодовикового періоду, спостерігати зародження химерних утопій, становлення нового Вавилону, побиття немовлят та велике переселення народів. Економічні реформи роблять людину злою, проте не роблять спостережливою. Час витікав, ніби пісок поміж пальців, життя змінювалось, як погода, і єдиною сталістю, єдиним незмінним свідченням нашого дорослого життя була постійна, повсюдна, масова еміграція, котра почалась ще наприкінці вісімдесятих і не припинялась, здається, ніколи. Іноді я думаю, що емігрували всі й завжди. Емігрували друзі та однокласники. Емігрували комуністи й дисиденти. Емігрували вчителі та безробітні, емігрували чоловіки й жінки, беручи з собою в далекі краї лише найдорожче – фотокартки дітей та фотоапарати на продаж. Навіть моя колишня директорка школи емігрувала. Вона тепер виховує дітей в Італії. І, пам'ятаючи її методи виховання, за італійських дітей я спокійний. Хвилі еміграції, наче хвилі Чорного моря, оббивали білою піною державні кордони республіки, зникаючи в прикордонному піску легко й ненав'язливо, й лишаючи по собі присмак радості і сліз. Хвилі ці різнились одна від одної відтінками, вмістом солоних сліз та яскравого берегового піску. Не знаю, чи вільний світ справді потребує такого численного та неконтрольованого пересування подорожніх натовпів, які зриваються з насиджених місць та блукають старими беззахисними містами в пошуках вищої справедливості й дешевих помешкань. Тисячі добровільних вигнанців, котрі перетинають символічні європейські кордони, намагаючись за будь яку ціну досягти солодких об'єднаних вавилонських передмість, стирають спогади, відмовляються від минулого, змінюють біографії, підписують угоди і виїждять подалі від непривітного сонця своєї безнадійної батьківщини.

Ця свіжа, гаряча кров нової європейської еміграції. Ці веселі, сповнені ентузіазму сусіди, котрі поселяються на вашій вулиці, позбавляючи вас тиші та спокою. Ми єдина родина, примхлива доля надала нам можливість спробувати ужитись поміж собою, і якщо у вас виникають претензії до орієнтальної музики, яку я слухаю, я завжди зможу висловити контраргументи щодо спільної історичної спадщини. Нові європейські емігранти викликають якщо й не любов, то принаймні повагу – де ще знайдеш стільки послідовності та запеклості в намаганні висловити свій скепсис і в небажанні вивчати іноземні мови. Молоді емігранти, котрі сходять на перони Відня, Берліна чи Гамбурга, тягнучи з минулого спогади про Стамбул, Мінськ чи хай навіть Саратов, усім своїм виглядом показують наскільки умовним та ефемерним є саме поняття географії. Вирвавшись зі свого щемкого тоталітарного минулого та благополучно влившись у дружню родину європейських народів,

вони завжди лишають двері відчиненими. Сидячи в інтернет-кав'ярнях із дешевим телефонним зв'язком, або в національних фаст-фудах, або просто в парках серед своїх, вони сиплять прокльони на голови західних демократій, котрі витягли їх сюди – на площини об'єднаної Європи. Західні демократії винні в усьому – в розвалі СРСР та достроковому припиненні холодної війни, котра так вдало для нас складалась, в порушенні загального геополітичного балансу та нав'язуванні нестерпної для нас політкоректності, котра позбавляє нас почуття неповноцінності та задоволення, але головна їхня провина – це німецька граматики, усі ці безкінечні минулі часи, в яких просто неможливо розібратись, які неможливо вивчити. Лишається жити сьогоднішнім часом, котрий невпинно і незворотно робить нас іншими, віддаляючи від нас наше минуле – з його солодкою вірою та гіркими розчаруваннями.

4

У нас – дітей, котрі вивчали німецьку мову в радянських школах, було своє специфічне уявлення про Німеччину. Формувалось воно виключно завдяки нашій учительці німецького – жінці строгій, проте, слід зазначити, справедливій та безкомпромісній. Саме з її легкої подачі та важкої руки в нашій уяві поставала уявна ДДР – республіка миру та порозуміння, населена добропорядними, хоча й трішки простакуватими громадянами. Громадяни ці були іноземцями, вони анітрішки не нагадували нашого брата-інтернаціоналіста, і мешкати могли виключно в Дрездені чи Ваймарі, а не, скажімо, в Мінську чи Одесі. Не говорячи вже про Саратов. Ілюстрації в шкільних підручниках зображували громадян ДДР як не безтурботними чоловіками в піжонських картатих піджаках, то усміхненими панянками з легковажними зачісками. Також у підручниках зображено було безліч школярів, і майже не було людей старшого віку, очевидно з тієї простої причини, що в ДДР люди просто не старіли, зберігаючи довший час бадьорість духу та пружність тіла. Як ельфи. Або зомбі. Вчителька намагалась переконати нас, що ДДР така ж країна, як і наша, щоправда у них там якісь проблеми з Західним Берліном та складна граматики, але все одно це значно краще, ніж яка-небудь Угорщина, де про граматику взагалі краще не згадувати. Втім, усі ці спроби радянської системи освіти показати нам братній соціалістичний народ в усій його природній привабливості, хай і з численними, проте ненав'язливими слабкостями, особливого успіху не мали – ми так і не навчилися сприймати далеке німецьке суспільство як сусідів та партнерів по нещастю. Можливо, винна в цьому та ж таки офіційна пропаганда з її нездоровим антифашистським запалом. Нас, дітей імперії, розривало поміж двома інформаційними маховиками – з одного боку вчителька німецької вчила нас, що інтернаціоналізм зробить із нас людей і вправить наші недороблені мізки на місце, з іншого – наші батьки клеїли в кабінах вантажівок портрети генералісимуса Сталіна, і вибираючи поміж ФДЙотом та Сталіним, ми мимоволі вибирали саме вусатого генералісимуса, можливо тому, що він усе-таки був грузином, а грузинів у Радянському Союзі традиційно поважали. Майже як албанців на Балканах.

- Як тебе звати? – розігрували ми діалоги на уроках німецької.
- Мене звати Ганс.
- Де ти живеш?
- Я живу в Дрездені.
- Чим ти цікавишся?
- Я цікавлюсь спортом. А як звати тебе?
- Мене звати Марта, - відповіла однокласниця.
- Де ти живеш?
- Я живу в Дрездені.

- Чим ти цікавишся?
- Я теж цікавлюсь спортом.

Схоже на розмову людей, котрі сильно одне одному не довіряють.

Була середина вісімдесятих – час, коли шальки терезів ще не здригнулись, і стрілка на годиннику нашої старої-доброї імперії зла не встигла завмерти. Ще справно працювали всі механізми, ще сонце розмірено плавало нашим піднебессям, осідаючи щовечора в холодні хвилі Атлантики. Жодних уявлень про геополітику, жодних натяків на можливі проблеми, жодних підстав для розпачу й зневіри.

Така вона, моя ДДР – затінена, прохолодна Унтер ден Лінден, велична телевежа на Александерпляц, задумливі й солідні Гете з Шіллером, і ці безкінечні картаті піджаки, які було не знайти в жодному Саратові навіть за великі гроші. Опереткова, добре прибрана країна, з ввічливим населенням та дружніми намірами, країна, що легко вміщалась на сторінках шкільних підручників, утілюючи собою фонетичну розкіш та граматичну виправку. Хотілося вивчити мову цієї країни, щоби одного разу потрапити до цього їхнього Дрездена, і зустрівши найкрасивішу дрезденську дівчинку, легко підкотитись до неї зі словами: Привіт, мала! Мене звати Коля. Я живу в Саратові. Не повіриш, але я цікавлюсь спортом!

За кілька років я прочитав Ніцше, і зрозумів, що в братнього німецького народу теж є свої проблеми.

5

Але чим різниться реальність від наших дитячих уявлень про неї? Реальність вигідно відрізняється своєю невичерпністю. Всі криккі дитячі уявлення про Унтер ден Лінден тьмяніли й згасали в порівнянні з тим безміром можливостей та несподіванок, котрі демонструвало життя. Якщо тобі пощастило опинитись у самому серці дефолту, якщо слово молодість асоціюється у тебе зі словом інфляція, якщо тобі довелось упритул розглядати шрами на потяганій шкірі вітчизни, ти будеш до останнього триматись за це життя, будеш чіплятись за нього з усіх сил, як безквиткові пасажери чіпляються за контролерів, котрі намагаються їх зсадити. Тому що деякі речі вкарбовуються в нас до кінця наших днів, незворотно цей кінець наближаючи.

В середині дев'яностих нам було по двадцять років. Покоління, що мало проблеми з фінансами та самооцінкою. Був це дивний час неможливих фінансових маніпуляцій та карколомних життєвих доль. Час залізних кіосків із алкоголем, які перетягувались уночі з місця на місце, аби не платити за оренду. Час паленого польського спирту, від якого помирали найслабші й зміцнювались духом найстійкіші. Епоха всесильної дойчмарки, котра відкривала брами всіх пивбарів нашої республіки. Один мій знайомий, пам'ятаю, організував за десять доларів міжнародний поетичний фестиваль. Що ми знали тоді про велику сім'ю європейських народів, про нову європейську ідентичність, що поставала в боротьбі ідей та концепцій? Нічого ми не знали. В ті далекі й такі солодкі часи про жоден євроатлантизм на пострадянському просторі ще не йшлося. Йшлося переважно про планове відключення електроструму. Євроатлантизм у таких умовах сприймався занадто абстрактно. А самі західні демократії приваблювали перш за все в якості потужного ринку побутової електротехніки. Нам із друзями не йшлося навіть про еміграцію. Ми лишились удома, в спорожнілих депресивних містах-мільйонерах, аби спостерігати за великим занепадом та

очікувати на велике відродження. І те, що ми побачили й запам'ятали, варте всієї демократії, разом узятої.

Хоча Захід і далі приваблював безкінечними та невичерпними можливостями. Він затягував та спокушав. Можна було стати перевізником прасок і мати нормальний бізнес у Польщі. Це передбачало щедрі дивіденди та серйозні проблеми зі здоров'ям. Можна було, за вдалого збігу обставин, стати бандитом і грабувати перевізників прасок. Це передбачало дивіденди не менш щедрі, а проблеми зі здоров'ям у цьому випадку вирішувались швидко й надовго. Були ще варіанти влаштуватись проституткою в Чехії чи прибиральницею в Португалії, але ми з друзями серйозно ці варіанти ніколи не розглядали. Так чи інакше, далекі західні міста тьмяно сяяли в чорних сутінках, освітлюючи своїм відблиском наше чорне, мов костюм небіжчика, повітря. Наші старші брати, котрі приїжджали з Польщі та Австрії зі шрамами на головах та з дойчмарками в кишнях, говорили, що жити потрібно там. Але зароблені гроші краще витратити вдома.

Мені завжди вистачало скепсису та оптимізму, аби не мріяти про втечу та перетин кордону, почуваячись хай і не впевнено, проте цілком комфортно вдома, поміж мертвої індустрії та молоді демократії. Знайомство з західним мистецтвом, котре би мало вражати й пригнічувати, не так пригнічувало, як наснажувало. Пам'ятаю, як однієї надзвичайно холодної безкінечної зими, десь поміж відключенням електроструму і черговим злетом інфляції, до нас у гості приїхав старий поет-дисидент, шалений фанат соціал-демократії та літератури, на жаль покійний нині, друга Вальтер. З собою мав дві великі шкіряні валізи. По дорозі з Німеччини їхній автобус двічі грабували українські бандити. Його валізи, втім, чомусь не чіпали. Він ходив нашими мерзлими вулицями, читав свої вірші, пригощав паленим польським спиртом. Всіх дивувало, що ж там старий привіз, у своїх шкіряних валізах. Очевидно ж які-небудь праски. Або тостери. Не збірки ж поезій, урешті-решт! Все стало на свої місця лише перед його від'їздом. Знайома, в якій він зупинився, якось відводячи очі, сказала мені: Знаєш, - сказала, - я зранку зайшла до нього в кімнату. А там ці його валізи. Відчинені, розумієш? Знаєш, що там у нього? Праски? – припустив я. Які праски? – не зрозуміла знайома. - У нього там кальсоні! Дві валізи кальсонів! Ти уявляєш? Ну що ж, - відповів я, - ось вона, західна демократія: їхній письменник може дозволити собі мати дві валізи кальсонів.

6

Восени 2009-го року ми з друзями-музикантами (є така прекрасна харківська група «Собаки в космосі»), отримали шенгенські візи й під'їхали до українсько-польського кордону. Їхали ми в спеціально для такої okazji купленому старому напіврозваленому бусі «Рено». З «Рено» щедро виливалось масло, що довгий час списувалось нами на недосконалість французького машинобудування. Ми перекотили бус через польський кордон, аби зекономити на бензині, й опинились на території об'єднаної Європи. На польському боці до нас підсів ще один нелегальний пасажир і ми весело помчали вперед. Я, як старий кон'юнктурник, учив «собак» правилам поведінки. Головне, говорив, пам'ятайте про політкоректність і купуйте квитки в громадському транспорті.

І якщо митники на українському кордоні втілювали собою традиційну вітчизняну ненависть тих, хто лишається, до тих, хто від'їздить, то, відповідно, польсько-німецький кордон, як ефемерна умовність в тілі шенгенської зони, обіцяв бути непоміченим та легкоподоланим. Проте, знову ж таки – життя набагато цікавіше та непередбачуваніше за всі наші кліше та стереотипи. Вперше нас зупинили ще на польському боці. Після цього поляки уважно і

недовірили обдивились усі наші барабани, і, не знайшовши на них слідів кокаїну, відпустили, перекинувши нашу проблему на сильні плечі своїх німецьких колег. На німецькому боці нас зупинили двічі. Спершу довго перевіряли паспорти. І вже коли золотосяйний шенген, здавалось, відкрився в усьому своєму блиску, нас зупинила ще одна патрульна машина. Побачивши барабани, поліцаї пошвавилися. Музиканти? – запитали. Музиканти, - відповіли ми, старанно добираючи слова. Панки? – все більш посміхались патрульні. Так, - погодилися ми, старанно обступивши залитий маслом «Рено». Наркотики є? – довірливо спитався один із патрульних. Ні, - відповіли ми хором. Ну як? – здивувався патрульний. - Ви ж панки? Панки, - повторили ми. Ну, значить секс, драгз і так далі, - наполягав він. Дякуємо, ні, - стояли ми на своєму. Та ні, - гарячкував патрульний, - всі панки мають наркотики. Всі. Він говорив так переконливо, що якоїсь миті я подумав, ніби він запропонує зараз що-небудь у нього купити. Але він лише розчаровано подивився на барабани, на наш нещасний «Рено», і, побажавши творчих успіхів, зник у дощовій прикордонній безвісті. З іншого боку, ніхто й не обіцяв, що нам тут будуть раді.

Кілька днів потому, після усіх виступів та переїздів, після вечірок на кораблі та знайомства з гамбурзькими проститутками, після відвідин клубу любителів танго та ще цілої низки сумнівних місць, ми з Сашою сиділи в Берліні й гарячково намагались знайти який-небудь бус, аби вибратись на батьківщину. Наш «Рено» благополучно захлинувся власним маслом і нерухомо гнив на гамбурзькій трасі, не лишаючи жодних надій на повернення додому. Саша переконував, що Берлін – місто велике, і знайти тут дешевий бус - справа нескладна. Головне знати, до кого звернутись. Проблема була в тому, що жоден із наших знайомих бусами не торгував. Ми навіть купили газету російських оголошень, знайшли там своє фото, проте про жодні буси в газеті не йшлося, йшлося переважно про проблеми асиміляції та збереження російської культурної спадщини. В розділі оголошень свої послуги пропонували переважно повії або сантехніки, була там щоправда інформація від колишньої оперної співачки, котра обіцяла влаштувати незабутнє домашнє свято зі співами та хатньою випічкою, проте ні повії, ні сантехніки, ні навіть, що найприкріше, колишня оперна співачка допомогти нам не могли. Я маю на увазі, з бусом. Лишалось іти до турків. Саша зателефонував колишньому власнику померлого «Рено», і той радісно підказав, що справді – потрібно звернутись до турків, турки в цій країні, сказав він про Німеччину, можуть усе. Ми перерахували наші фінанси й поїхали.

Турки знаходились в районі Темпельгофа – колишнього летовища, в недалекому минулому – повітряних воріт Західного Берліна. Тепер тут було тихо, спокійно й депресивно. Турки займали цілу вулицю. Вулиця складалась зі складських приміщень та величезних автостоянок, забитих понівеченими легковиками. Де-не-де стояли фури з польськими номерами. Машини на стоянках виглядали пом'ято й підозріло. Це наш день, подумали ми й пішли торгуватись.

Турки обступили нас галасливою юрбою. Довго побивались, що ми не розуміємо турецької. Найгірше було, що їхньої німецької ми теж не розуміли. Вони навіть телефонували якомусь Янеку в Польщу, аби той поговорив із нами по-російськи, але російською Янек міг лише вітатись і називати своє ім'я. Почали домовлятись із турками напругу. Що ви хочете? – питали турки, збуджено поводячи вусами. Нам потрібен бус, - пояснювали ми, - аби доїхати в Україну. Потім ми вам його повернемо, - запевняли. В Україну? – зрозуміли нарешті турки, - вам потрібно в Україну? Егей, - загалготали вони всі разом, - їм потрібно в Україну, їм потрібно в Україну! Ви можете нам допомогти? – перепитав я. Можемо, - сказали турки. – Вісімдесят євро на два тижні. Скільки? – не повірив я. Вісімдесят, - повторились турки. – На два тижні. Що так дешево? – здивувався я. Мабуть, бус старий, - припустив Саша.

Наймолодший турок побіг кудись у контору й незабаром повернувся із цілою коробкою автомобільних номерів. Кинув коробку на землю. Вибирайте, - сказав. Що це? – не зрозуміли ми. Номери, - пояснив турок, - Українські. Чіпляєш і їздиш два тижні. А потім? – не зрозуміли ми. Потім викидаєш, - пояснив турок. Хочете на довше – двісті євро. А бус? Бус? – розгубився турок, - буса в нас немає. В нас лише номери. Ну, і куди ми їх прикрутимо? спитались ми. Відповідь напрошувалась сама собою.

Що спільного мала ця вулиця, наповнена турками та уживаною автотехнікою з моїми шкільними уявленнями про Александерпляц? Що спільного мали мої дитячі уявлення зі мною – людиною без буса і навіть без номера, без знань та передчуттів, з бажанням прорватись крізь черговий державний кордон, оминати всі митниці й перевірки, вдало повернути всі фінансові операції, кінцевою метою яких є лише ця безкінечна тяганина територією об'єднаної Європи, безцільне подолання кордонів, безтурботне переміщення з одного міста до іншого без певної мети і особливих розчарувань. Міста Європи різняться між собою лише кількістю емігрантів та цінами на бензин. Всюди ті самі натовпи прибульців, та сама жага й то самий смуток, радість молодих чоловіків та безнадія старих жінок, перемішаність мов та біографій, багатоголосся, котре заповнює вулиці й торгові центри, аеропорти й вокзали, університетські аудиторії та поліційні відділки. На відстані до батьківщини починаєш ставитись із особливою ревністю, з особливим захватом та відразою, вдома всього цього не відчуваєш, з вікон твого помешкання світ видається безкінечним, а навколишні ландшафти – пережованими та безнадійними. Найкращий спосіб позбутись ілюзій – виїхати в еміграцію. І не мати жодних шансів на повернення.

Ввечері ми сиділи на Александерпляц, під телевежею, і видзвонювали колишню оперну співачку.

7

Щось подібне трапляється, коли раптом сам опиняєшся посеред чужого міста. Без друзів, без знайомих, без особливих занять – просто сходиш, скажімо, з белградського потяга на платформу Будапешта-Келеті, раннього березня, теплого безвітряного дня. Виходиш і бачиш увесь цей Келеті, з його циганами, котрі продають комікси, і росіянами, котрі продають наручні годинники, аби купити квиток додому; виходиш із приміщення вокзалу на вулицю, під сіре небо старого Будапешта, дивишся на низькі хмари, що сунуть від Дунаю, на рештки снігу, який сходить із вулиць, на безжурні привокзальні натовпи, котрі вибираються до трамвайних зупинок і теж рушаєш слідом за ними, звертаючи в бічні вулички, подалі від магазинів та банків, кудись углибину міста, туди, де б'ється його безрезневе серце.

Вибираючись того дня від Келеті в бік вузьких привокзальних кварталів, я натрапив на невеличкий ринок, просто на перехресті. Було тут о цій порі майже порожньо, лише в дворах танув чорний сніг та останні продавці склали свій крам, збираючись додому. Це був дивний район – жодної реклами, жодних автівок, жодних вивісок, старі, неремонтовані будинки, вогкі дерева з тонко прописаними в повітрі гілками, овочі на бруківці, хмари, що висіли над дахами. Я раптом подумав, що справді міг тут народитись, ось у цих кварталах, сірих та безнадійно-лунких, поруч із вокзалом, міг би вибігати кожного ранку до залізниці й проводити веселим свистом потяги на Мюнхен та Париж, блукати в неділю місцевим базарчиком, витягуючи гаманці та носові хустинки в російських туристів, міг би ходити в школу за рогом, тікати з уроків, випрошуючи у вуличних продавців шоколад та яблука. Міг би дивитись із вікна свого помешкання на ці низькі хмари, на темний смертельний сніг,

мріючи про далекі країни, про солодке вигнання, про втечу й забуття, про повернення, врешті-решт.

Дунай на той час уже ввійшов у береги, і на кам'яній набережній стояли цілі ряди виловлених черевиків, котрі належали, очевидно, цьогорічним потопельникам. Ну ось, подумав я автоматично, це могли бути й мої черевики. Втім, далі розвивати тему не став. Зрештою, подумав, аби потонути в Дунаї, не обов'язково потрібно біля нього народжуватись. Це все стереотипи, подумав я і повернувся на вокзал.

8

Чому я говорю про стереотипи? Можливо тому, що справу доводиться мати переважно саме з ними. Весь інтерес, котрий, на твою думку, мала б викликати твоя батьківщина та співгромадяни, зводиться насправді до перетирання якихось дивних химерних уявлень про ту частину дикого сходу, з якої ти сюди дістався. Наші знання про світ і обмежуються, зазвичай, стереотипами та кліше, котрі вбивають у наші беззахисні дитячі голови наші перші вчителі. Ми зовсім нічого не знаємо один про одного, нам цілком достатньо анекдотів та художніх фільмів, гугл не дає можливості відчутти печаль і захват, котрими живуть далекі міста, про які ми зовсім-зовсім нічого не знаємо. Та і як ти можеш щось дізнатись про чуже життя? Потрібно вирости в якому-небудь провінційному польському містечку, де-небудь на Сході, поближче до України, потрібно ходити до старої школи, вчити жахливі, нікому не потрібні, точні науки, дивитись щоденно телевізор, блукати темними порожніми вечірніми вулицями, з одним баром та одним кінотеатром, читати пресу і мріяти про той час, коли можна буде звідси виїхати, якомога далі та бажано надовше; куди-небудь, скажімо, до Варшави, а ще краще – до Берліна, ідеально, звісно – до Базеля. І якщо ти всього цього не бачив, не відчував, якщо ти не блукав цими чорними вуличками, ну то про яку нову європейську ідентичність ти можеш говорити? Про яке добросусідство, про які відносини? Що ти взагалі можеш знати про цих людей? Те, що почув від старших друзів-бандитів, котрі десять років тому контролювали тут усі автошляхи? Але ж вони теж нічого не знали про тих, з ким їм довелося уживатись на одній території, вони ж бачили в них лише потенційну загрозу для свого бізнесу, незрозумілих їм носіїв чужої мови, котрим пощастило значно більше за всіх нас, оскільки вони не мусили по кілька разів на місяць долати державний кордон, платячи мито й відстрілюючись від конкурентів. Тому всі наші знання і всі наші уявлення – це більш-менш пристойні набори стереотипів. Які ми застосовуємо при спілкуванні, які ми витягуємо на світ кожного разу, коли випадає можливість поговорити про партнерство та інтеграцію.

Ось, скажімо, щодо інтеграції. Яким чином це взагалі стосується мене? Кожного разу всі спроби порозумітись зводяться до переповідання якоїсь сумбурної інформації, котра, як мені кожного разу здається, мала б відкрити очі західних цивілізацій на нашу прекрасну республіку. Скільки разів доводилось розповідати про корумпованість у вищих ешелонах української влади та відмінності у вимовлянні російських та українських імен. Скількох австрійських пенсіонерів випадало переконувати в тому, що демократичні процеси в українському суспільстві міцні й незворотні. Від скількох швейцарських та німецьких бібліофілів доводилось вислуховувати сумніви щодо перспектив ринкової економіки в умовах олігархічного перерозподілу влади. Найбільш мене дивувало, чому про це питають саме мене. Проте зовсім не відповідати на подібні питання видавалось нечемним. Доводилось іти на постійні компроміси з сумлінням і розповідати про реприватизацію та проблему двомовності. Із усіх цих численних зустрічей та розмов я зрозумів, що найбільше західних читачів в українській літературі цікавлять питання корупції, тоталітаризму та

наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. І не можу сказати, що в мене немає відповіді на ці питання!

9

Після концерту у Відні, до нас підійшов журналіст. Виглядав переконливо й компетентно. Відвів мене вбік.

- Послухайте, - сказав. – Можна з вами зробити інтерв'ю?
- Можна, - відповів я. – А ви були на нашому концерті?
- Був, - сказав журналіст. - Але мова не про це. Нам потрібне інтерв'ю про тоталітаризм.
- А про концерт?
- Ні, - твердо стояв він на своєму. – Про тоталітаризм.
- Може, давайте так, - спробував я поторгуватись, - спочатку про тоталітаризм, а потім, трішки, про концерт?
- Ні-ні, - не погодився він. – Давайте просто про тоталітаризм. Ось у вас хто-небудь постраждав від тоталітаризму?
- В мене? – Перепитав я.
- У вас.
- Безперечно, - запевнив я його. – Дідусь із татового боку.
- Чудесно, - втішився він. – Ви нам розкажете про це?
- Розкажу, - погодився я.
- А зможете розказати про це німецькою? – ускладнив завдання журналіст.
- Німецькою? Німецькою навряд чи – у мене словниковий запас невеликий, я мало дієслів знаю. Навряд чи з таким запасом дієслів можна розповісти про тоталітаризм щось цікаве. Давайте я краще українською?
- Ні-ні, – далі наполягав він. – У нас є вже багато записів українською. Потрібно, аби про тоталітаризм було сказано ще й німецькою.
- Ну гаразд, - погодився я.
- А ваші колеги, - повернувся він до музикантів, - можуть щось розказати на цю тему? Можливо, в них теж хтось постраждав від тоталітаризму? – з надією запитав він.

Я теж подивився на музикантів, котрі допивали другий ящик пива, доки я тут розводився про тяжке тоталітарне минуле.

- Ні, - сказав, - у них ніхто не постраждав.
- Ну, добре, - розчаровано мовив журналіст. – То що ви можете розказати? Коли ви вперше дізнались про тоталітаризм?
- В дитинстві, - відповів я, подумавши.
- В дитинстві? – здивувався він. – Ви вже в дитинстві знали про тоталітаризм?
- Так.
- А від кого ви про це дізнались?
- Від дідуса, - чесно відповів я. – З маминого боку.
- Він бачив це на власні очі?
- Так.
- І що?
- Нічого. Він сталініст.
- Хто?
- Сталініст, - пояснив я. - Фанат Сталіна.

Журналіст подивився на мене як на людину, котра наговорює на власного дідуся.

- Як це, - не зрозумів він, - людина пережила тоталітаризм і лишається фанатом Сталіна?
- Так, - спробував переконати його я.
- А ми можемо зробити інтерв'ю з вашим дідусям? – несподівано запитав журналіст.
- Ну, це навряд чи, - злякався я.
- Ми можемо до нього приїхати, - запевнив мене журналіст.
- Не треба, - попросив я.
- Чому?
- Він зовсім глухий, - пояснив я.

Журналіст із розумінням кивав головою, в очах його читалось: ясно, що глухий – жертва тоталітаризму все-таки.

- Ось, - продовжив я. – Так що він вас усе-одно не почує. Давайте краще я з його слів...

На Заході дуже легко зробити кар'єру, правильно відповідаючи на поставлені питання. Головне потім не повертатись додому.

10

Що в нас зостається по всьому? Наша пам'ять і наш досвід. Пам'ять позбавляє нас ілюзій, досвід лишає надію. Міста, в яких ми народились і виросли змінюються містами, в яких ми зупиняємось і в яких облаштуємося на довший час. Країни, які ми відкриваємо для себе, ніби старі книги, мешканці чужих мегаполісів, котрих ми розглядаємо, мов кіногероїв, не надто розуміючи їхньої мотивації, проте з інтересом спостерігаючи за їхньою поведінкою. Кордони, які ми долаємо безкінечну кількість разів, і які насправді не так розділяють, як відокремлюють, даючи нам можливість подивитись один на одного з відстані. Я далекий від того, аби виступати проти кордонів. Кордони не стосуються моєї пам'яті, так само як її не стосується тоталітаризм чи корупція. Моєї пам'яті стосуються низькі хмари над будинками Будапешта, сірі дунайські хвилі, котрі тягли в собі потопельників, почорнілих від вологи чоловіків без сердець та черевиків, без годинників та надії повернутись додому. Моєї пам'яті стосуються старі шахи, в котрі грали турки на Темпельгофі, моєї пам'яті стосуються кораблі в Гамбурзі, трюми яких світилися, мов різдвяні апельсини. Все інше мене мало стосується, у всьому іншому я погано орієнтуюсь, тому намагаюсь про це не говорити. Мені більш подобається говорити про речі сумнівні, оскільки в розмовах про речі сумнівні завжди з'являється легкість. Що мені лишається робити з моєю родинною міфологією? Лишається переповідати ці дивні історії з минулого тисячоліття як щось сокровенне й анекдотичне, позбавлене жодного сенсу й захищене від тліну та забуття. Моя пам'ять не потребує точності, вона потребує пристрасті й вогню, який спалахує між планетами, над маленькими містечками Східної Європи, освітлюючи наші сновидіння зсередини, роблячи їх, ці сновидіння, яскравими й коштовними. Головне – твої сновидіння, все інше можна вигадати.

Я сидів у готелі, в Східному Берліні, свіжого вересневого ранку. Речі зібрав ще звечора. Потрібно було звідси вибиратись. За вікном було видно телевізійну вежу на Александерплац. За плечем стояли привиди друзів, котрі потрапили під розстріл у передмістях Варшави. Були вони в картатих піджаках і піжонських капелюхах. Занепокоєно оглядали мою торбу.

- Не, - говорив один, - не пропустять. Знайдуть.
- Хуй там знайдуть, - не погоджувався інший. – Провезе. Головне – не панікувати.
- Не провезе, - переконував його інший. – Наріють, ось побачиш.
- Не наріють, - нервував інший. – А наріють – що за проблеми? Відкупиться.

І вони задоволено розсміялись. Був тепла рання година. Небо нагрівало червоні дахи й порожні берлінські вулички. Повітря пахло осіннім інеєм. Сонце рухалось мені назустріч. Себто, на Захід.

Січень, 2010